

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA DAVLAT XARIDINI TASHKIL ETISH VA UNI TAKOMILLASHTIRISH

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11521644>

Uzakbaev Nurlan Abayevich

O'zbekiston Respublikasi bank moliya akademiyasi
tinglovchisi

Jumaniyazov Inomjon Turayevich

TDIU dotsenti, PhD

***Annotatsiya.** Tezisdan O'zbekiston Respublikasida davlat xaridlarini tashkil etish hamda uni takomillashtirish, davlat byudjeti mablag'larini samaradorligini oshirishda davlat xaridlarining tutgan o'rni, ularning afzalliklari va kamchiliklari, milliy va jahon amaliyotida davlat xaridlarining holati tahlili, mavjud to'siqlar va muammolar haqida atroflicha to'xtalib o'tilgan.*

***Kalit so'zlar:** davlat xaridi, byudjet, auksion, elektron savdo, tender, tanlov, korporativ buyurtmachi, to'g'ridan-to'g'ri shartnoma.*

Mamlakatimizda davlat xaridlarini natijadorligi ta'minlash masalasi har jihatdan ahamiyatli ega hisoblanadi. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida davlat buyurtmachilarining xaridlar hajmi kengayib, bu bevosita byudjet mablag'larini va davlat ulushi bor korporativ tuzilmalarning moliyaviy resurslaridan oqilona foydalanish mas'uliyatini yuzaga keltirmoqda. Deyarli barcha mamlakatlarda davlat xaridlari uchun davlat budjetidan qiladigan xarajatlar salmoqli bo'lib, bu davlat xaridlarini boshqarish tizimini rivojlantirish zaruriyatini keltirib chiqaradi. Shu nuqtai nazardan, budjet mablag'laridan samarali foydalanish, buyurtmalarni joylashtirishning oshkoraligi va shaffoligini ta'minlash, adolatli raqobat rivojlanishi va buyurtmalarni joylashtirishda korrupsiyani oldini olish maqsadida davlat xaridini boshqarish tizimini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega.

Davlat moliyasini boshqarish sohasida davlat xaridi davlat sektori tomonidan tovarlar va xizmatlarni sotib olish bilan bog'liq. Bunga davlat inshootlari, metro va ko'priklar kabi yirik infratuzilma loyihalari uchun yirik shartnomalar uchun zarur bo'lgan mahsulotlarni (masalan, printer siyohi, qog'oz va yoqilg'i) muntazam xarid qilish kiradi. Davlat xaridlari turli bosqichlarni qamrab oladi va ularning asosiylari quyidagilar hisoblanadi: rejalashtirish, tanlash va shartnomani boshqarish.

Xaridlar davlatning eng yirik xarajatlaridan biri bo'lib, jahon yalpi ichki mahsulotining (OECD, 2007) 10-15 foizini tashkil etishi taxmin qilinmoqda . Har bir mamlakatda mavjud institutsional tartib va markazsizlashtirish darajasiga qarab, xaridlarni tartibga solish markaziy, shtat va mahalliy darajalarda mavjud hisoblanadi. Davlat xaridlari ishlab chiqarishi mumkin bo'lgan moliyaviy oqimlar hajmi, xususiy sektor bilan yaqin o'zaro aloqasi va murakkabligi tufayli isrofgarchilik va hukumat korrupsiyaga qarshi kurashda bu yo'nalishda turli kmachiliklar mavjud. Shuning uchun davlat xaridlari uchta asosiy tamoyilga asoslangan bo'lishi kerak - samaradorlik, natijadorlik (pul qiymati) va shaffoflik¹ (Schapper, Veiga Malta va Gilbert, 2006) - va aniq belgilangan tartiblar bilan tartibga solinishi kerak. Shuningdek, shaffoflik va samaradorlikka erishish uchun qo'llaniladigan standartlar shu bilan birga, prinsiplar samaradorlikni ta'minlash va ko'plab ishtirokchilarni jalb qilish uchun tushunarli va sodda bo'lishi kerak.

Xaridlar hukumatlar davlat resurslarini boshqarishda ham muhim rol o'ynaydi; shuningdek, bunday resurslarning iqtisodiyot va jamiyatga o'rta va uzoq muddatli istiqboliga ta'sir qiladi. Aniqrog'i, xaridlar davlat xarajatlarining samarali va natijador bo'lishiga ta'sir ko'rsatishi mumkin, bu esa etkazib beruvchilarning raqobatbardosh va shaffof tanlanishini hamda shu tarzda nazorat qilinishini ta'minlashi mumkin; xarid qilinadigan tovarlar va xizmatlar sifatiga erishiladi hamda va mavjud ma'lumotlar ishonchli bo'lishligi talab etiladi.

Davlat moliyasini boshqarishda roli resurslarni boshqarish samaradorligini oshirish, pul qiymatini oshirish va hisobdorlikni oshirish uchun rivojlanganligi sababli, xaridlarning roli ham shunday o'zgardi. Umuman olganda, islohotlar xaridlar tizimi va tartiblari samaradorligini oshirish, mukofotlash jarayonining shaffofligini ta'minlash, elektron xaridlar orqali raqobatbardoshlik va tejamkorlikni oshirishga qaratilgan. Bundan tashqari, xaridlar fuqarolar farovonligini oshirishga qaratilgan iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik siyosatni ishlab chiqishda muhim rol o'ynay boshladi.

Xaridlarning davlat moliyasini boshqarishga ta'siri

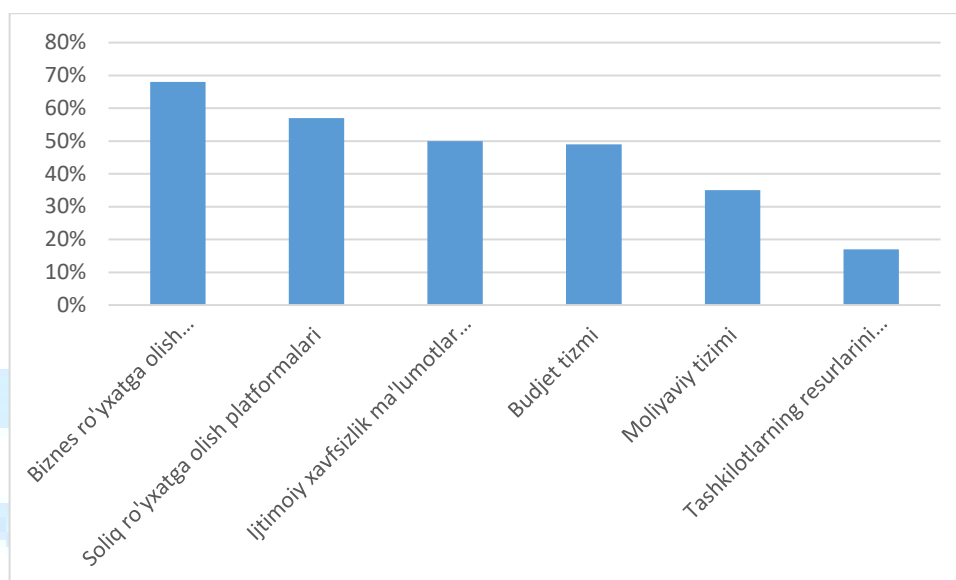
¹ Schapper, Veiga Malta va Gilbert, 2006

Davlat xaridlari davlat moliyasini boshqarishda kiritilgan va shuning uchun jarayonlar, tizimlar va institutlarning kengroq to'plamiga ta'sir qiladi. Ular mamlakatning institutsional tuzilmalari va iqtisodiy kontekstiga qarab farq qilishi mumkin; umuman olganda, xaridlar davlat ma'muriyati o'z resurslarini qanday boshqarishiga ta'sir qiladi. Ushbu bobda xaridlarni rejalashtirish, tanlash va shartnomalarni boshqarishni qo'llab-quvvatlovchi qoidalar, jarayonlar va axborot tizimlari sifatida tavsiflangan. Xaridlar tizimini takomillashtirish bir qancha masalalar hal qilishi mumkin.

- xaridlar tizimlari byudjet prognozlari bo'yicha xarajatlarni osonlashtirishi mumkin;
- ishonchli va samarali resurslar oqimi va tranzaksiyalarini osonlashtirish;
- hisobdorlikni oshirish va oqilona moliyaviy qarorlar qabul qilishni qo'llab-quvvatlash uchun muhim ma'lumotlarni yaratish.

Xarid qilish tizimlari subyektlarga tovarlar va xizmatlarni o'z vaqtida va tejamkor tarzda sotib olish imkonini beradi. Tasdiqlangan etkazib beruvchilar va narxlarni taqqoslashning onlayn ombori bo'lgan elektron kataloglar (elektron kataloglar) orqali sub'yektlar o'z ehtiyojlariga narx va sifat jihatidan eng to'g'ri javob beradigan tovar va xizmatlarni xarid qilishlari mumkin. Bundan tashqari, shartnomalar o'z vaqtida to'lanishi mumkin, bu esa to'lovlarni kechiktirish tufayli yuzaga keladigan jarimalar va qarzlarni kamaytiradi; tovarlar va xizmatlar rejalashtirilgan tarzda etkazib berilishi mumkin, buning natijasida davlat xizmatlarini ko'rsatish sifati yaxshilanadi. Ushbu jarayon davomida to'lovlar integratsiyalangan xaridlar va to'lov tizimlari orqali g'aznachilikning pul mablag'larini boshqarish jarayonlari bilan bog'lanishi kerak.

Davlat xaridlarini takomillashtirishda turli xil xaborot tizimlari bilan integratsiyalashuvi juda muhim hisoblanadi. Albatta bu ushbu tizimning shaffof hamda natijadorligini oshirishga o'z hissasini qo'shadi. Quyida OECD mamlakatlarida davlat xaridi tizimi boshqa ma'lumotlar ba'zolari bilan birlashuvi to'g'rida ma'lumotlar keltirilgan.

1-rasm. OECD mamlakatlaridagi xaridlar tizimlari bilan integratsiyalashgan eng mashhur markaziy hukumat axborot tizimlari²

Davlat xairdi so'nggi yigirma yilda anchagina rivojlandi. An'anaviy va qonuniy xaridlar, asosan, turli xil toifadagi sotib olish yo'li bilan taqdim etiladigan tovarlar va xizmatlarni tanlashni tartibga solish, shu bilan birga ochiq savdolar orqali suiiste'mollik va manfaatdorlikni minimallashtirish bo'lgan protseduralar to'plamiga asoslangan edi. Xarid qilingan tovarlar va xizmatlarning asosiy qismi asosiy ma'muriy ta'minot va nisbatan oddiy xizmatlardan iborat edi.

Biroq, so'nggi yigirma yil ichida davlat xaridlari sezilarli darajada o'zgardi - AKT murakkab xarid vositalari va tizimlarining rivojlanishiga sezilarli hissa qo'shdi; iqtisodiy integratsiya va savdoni erkinlashtirish sa'y-harakatlari global miqyosda tizimlarni uyg'unlashtirdi; hamda Davlat xaridlari to'g'risidagi bitimning (GPA) yaratilishi va "Tovar va xizmatlarni xarid qilish to'g'risida"gi namunaviy qonunning yaratilishi davlat xaridlari bo'yicha jahon standartlari va ilg'or tajribalarni ilgari surishda rag'batlantirdi.

Internetning jadal o'sishi va tizimlar va ma'lumotlar bazalarining moliyaviy xarajatlarining kamayishi bilan bir qatorda AKTning rivojlanishi hukumatlar faoliyatini modernizatsiya qilish uchun turtki bo'ldi. Xaridlar nuqtai nazaridan, AKT dastlab onlayn ma'lumotni tarqatishni osonlashtirish uchun ishlab chiqilgan. Bu xarid qiluvchi

² <https://www.elibrary.imf.org>

sub'ektlarga o'zlarining xarid rejalarini ommaga e'lon qilishlari va shu bilan biznes imkoniyatlarini oshirishlari mumkin bo'lgan vositani taqdim etdi. Endilikda, xaridni amalga oshiruvchi subyektlarining ehtiyojlariga javoban ishlab chiqilgan AKT vositalari hukumatlarga xaridlar tizimini loyihalashning ko'lami va moslashuvchanligi o'rtasida muvozanatni saqlashga imkon beradi - bir necha o'n yillar oldin bu mumkin emas edi. Asboblardan elektron teskari auktsionlar va elektron kataloglarni qo'llab-quvvatlash uchun tranzaksiya portallarini, shuningdek, onlayn xarid rejalarini va etkazib beruvchilarning registrlarini o'z ichiga oladi. Ushbu vositalar tomonidan taqdim etilgan samaradorlik va shaffoflik ochiq tenderlar natijasida raqobatni kuchaytirdi. Shuningdek shartnoma natijalarini onlayn kuzatish orqali ta'minot zanjiri boshqaruvini takomillashtirish, elektron to'lov tizimlari orqali shartnomalar tuzish bir qancha osonlashtirdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining 22.04.2021 yildagi "Davlat xaridlari to'g'risida"gi O'RB-684-son Qonuni
2. Vazirlar Mahkamasining 2022 yil 20 maydagi 276-son qarori bilan tasdiqlangan "Davlat xaridlarini amalga oshirish bilan bog'liq tartib-taomillarini tashkil etish va o'tkazish tartibi to'g'risida"gi Nizom
3. O'roqov U.Yu. Davlat xaridi. O'quv qo'llanma.T.:«Nihol print» OK, 2022. 200 b.